

Kinyiha

Tuithamini lugha zetu

Tuyishindishe injango yiitu iya Shinyiha

Tuithamini lugha yetu ya
Kinyiha

Tuyishindishe injango yiitu iya Shinyiha

Tuithamini lugha yetu ya Kinyiha

Huduma ya Kutafsiri Biblia na Kuendeleza Lugha za Asili, Mbeya
S.L.P. 6359, Mbeya, Tanzania
literacy_mbeya@sil.org

Pamoja na
SIL International

Utangulizi

Huduma ya Kutafsiri Biblia na Kuendeleza Lugha za Asili, Mbeya, ilianza tarehe 23 Julai 2003. Ilanza kwa ushirikiano kati ya viongozi wa makanisa na mashirika mbalimbali na SIL International.

Kusudi letu ni kuwahudumia watu wa makabila yafuatayo: Wabena, Wabungu, Wakinga, Wakisi, Wamalila, Wamanda, Wandali, Wanyakyusa, Wanyiha, Wapangwa, Wasafwa, Wasangu na Wavwanji.

Lengo letu la kwanza ni kuyafikia makabila hayo kwa Neno la Mungu (Biblia) katika lugha zao kwa sababu tunaamini MUNGU ANAONGEA LUGHA ZOTE!

Lengo letu la pili ni kuwaheshimu watu wa makabila haya kwa njia ya kuwafundisha kusoma na kuandika lugha zao (Idara ya Kisomo).

Sera ya Utamaduni ya Tanzania inasema hivi:

3.2. Lugha za Jamii

Lugha za jamii ni hazina kuu ya historia, mila, desturi, teknolojia na utamaduni wetu kwa jumla. Aidha, lugha hizi ni msingi wa lugha yetu ya taifa, yaani Kiswahili...

Kichwa: Tuyishindishe injango yiitu iya Shinyiha (Let's Value Our Nyiha Language)

Lugha: Kinyiha / Kiswahili

Michoro: International Illustrations, The Art of Reading 2.0 © 2001 SIL International

Shukrani za dhati ziende kwa:

Timu ya Wanyiha: Mch. Levant Sichone, Frank Kallingah,
Dotto Singogo

Mtaalamu wa Kisomo cha Lugha: Nancy Loveland

Mtaalamu wa Isimu: Dr. Helen Eaton

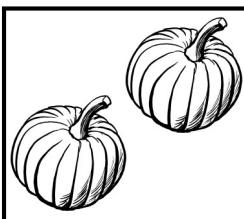
Msimamizi wa Idara ya Kisomo: Brigitte Niederseer

1. Herufi na sauti za Kinyiha ambazo zipo katika Kiswahili:

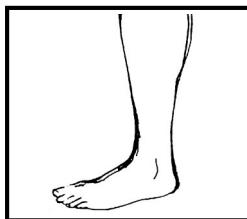
Herufi hizi hazitakuwa ngumu kwako kujifunza. Ni zile zile katika Kinyiha na Kiswahili. Sasa tufanye mazoezi ya kusoma herufi zifuatazo.

Irabu: **a, e, i, o, u**

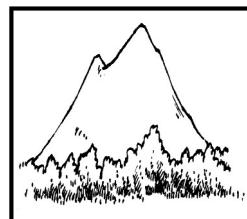
Konsonanti: **b, ch, d, f, g, h, j, k, l, m, mb, mv, n, nd, ng, ng', nj, ny, nz, p, s, sh, t, v, w, y, z**

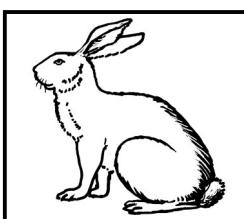
amungu
(maboga)

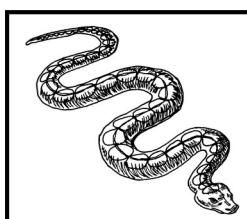
ishinama
(mguu)

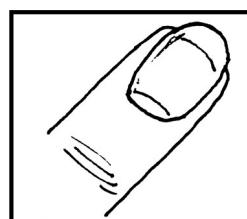
igamba
(mlima)

uhalulu
(sungura)

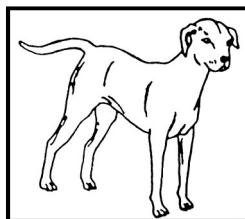
injoha
(nyoka)

uluzula
(ukucha)

imbogo
(nyati)

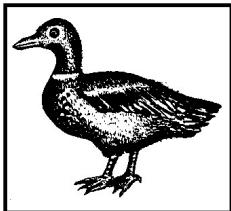

imbwa
(mbwa)

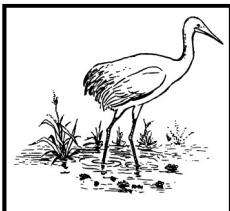
2. Irabu ndefu:

Kinyiha kinatofautisha baina ya irabu fupi na irabu ndefu. Irabu fupi zinatamkwa kwa muda mfupi. Irabu ndefu zinatamkwa kwa muda mrefu zaidi, yaani, zinavutwa. Tunatofautisha sauti hizi kwa kuandika herufi mbili kwa ajili ya kuonyesha irabu ndefu.

Irabu ndefu: **aa, ee, ii, oo, uu**

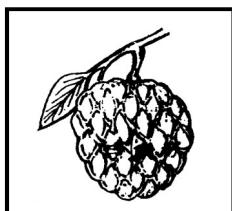
ibaata
(bata)

iyeeela
(korongo)

uliima
(popo)

inoona
(topetope)

ituuli
(kinu)

Tusome:

Irabu fupi	Irabu ndefu
kulota (kuzimika)	kuloota (kuota ndoto)
kutega (kutega mtego)	kuteega (kupotea njia)
kupela (kuumba)	kupeela (kuharisha)
kusula (kitendo cha ng'ombe kumtishia mtu)	kusuula (kutojali)

3. Muunganiko wa herufi:

Kinyiha kina herufi mbali mbali zinazoongezwa **w** au **y**. Tuone mifano.

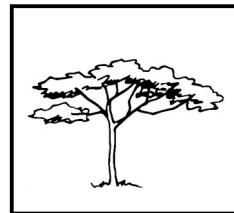
Herufi zinazoongezwa **w**, kwa mfano: **kw**, **mw**, **tw**, **vw**

umwene
(chifu)

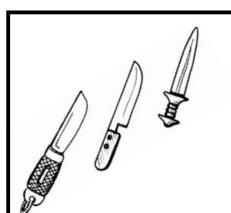
itwe
(kichwa)

ikwi
(mti)

umwana
(mtoto)

ivwisu
(visu)

Jaza nafasi zilizo wazi kwa kuandika herufi zinazokosekana:

Kiswahili	Kinyiha
mkaa	amazi <u>mw</u> a
tofali	inje _____ a
mchicha	inze _____ a
mbwa	i _____ a
kutoa	kufu _____ a
ndama	i _____ ada

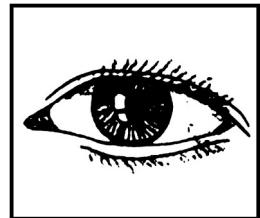
Herufi zinazoongezwa **y**, kwa mfano: **ly, sy, zy**

ilyungu
(boga)

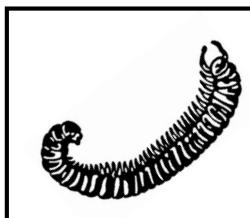
ilyandi
(tuta)

ilyinso
(jicho)

kusya
(kusaga)

izyongooli
(jongoo)

Unganisha maneno ya Kiswahili na tafsiri yake kwa kuweka herufi katika kisanduku:

Kinyiha

- ilyungu
- ilyino
- ilyosi
- izyongooli
- ilyoga
- ilyiga
- unsyolooli

<i>f</i>	

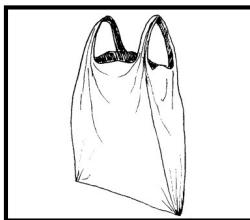
Kiswahili

- a. mjusi
- b. goli
- c. woga
- d. jino
- e. moshi
- f. boga
- g. jongoo

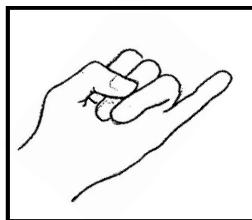
4. Herufi za Kinyiha ambazo hazipo katika Kiswahili:

Muunganiko wa herufi hizi utakuwa mpya kwako. Kinyiha kina sauti ambazo hazipo katika Kiswahili. Ili tuweze kuandika sauti hizi tunatumia muunganiko wa herufi mbili za Kiswahili.

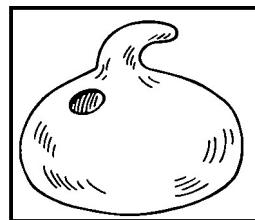
Herufi mpya: **mf**

imfuuku
(mfuko)

ahamfingwi
(kidole kidogo)

imfulu
(kibuyu)

**Tafuta maneno
haya:**

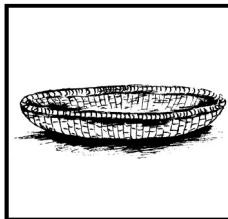
imfulu ✓
imfwilimbi
imfuuku
imfwefwe
imfwomi
imfwa
imfuune

u	m	o	l	i	m	f	u	l	u
m	f	g	h	m	j	k	l	m	n
u	o	i	m	f	u	u	n	e	p
i	l	m	s	w	t	u	v	w	y
m	z	f	a	i	v	f	a	k	u
f	i	w	u	l	u	a	e	i	o
u	p	e	h	i	n	n	n	v	n
u	s	f	i	m	f	w	o	m	i
k	b	w	e	b	s	a	m	a	k
u	l	e	d	i	m	f	w	a	i

Herufi mpya: mp

imponzo
(maharage)

impeepe
(ungo)

impulo
(pua)

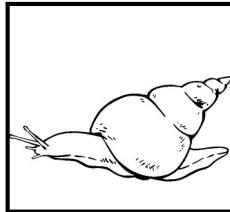
Jaza nafasi zilizo wazi kwa kuandika maneno ya Kinyiha:

Kiswahili	Kinyiha
pua	<i>impulo</i>
ugonjwa	
pingu	
mpya	
maharage	
ungo	
mkuki	

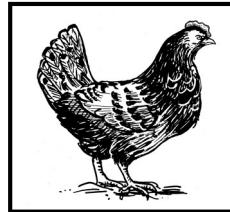
Herufi mpya: nk

inkanu
(mnyama)

inkozu
(konokono)

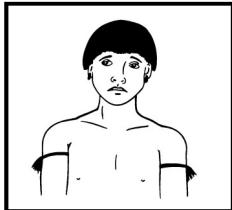

inkuku
(kuku)

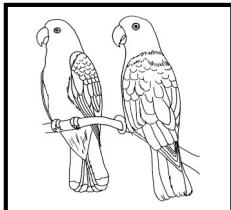
Jaza nafasi zilizo wazi kwa kuchagua neno moja kati ya hayo hapo chini.

- Naayiweenyi _____ *inkuku* _____ yikulasa amaji.
inkombwe / (inkuku)
- _____ yibulusile kumwanya.
Nkozu / Inkunda
- _____ yigwisiizye amangaagu mu shiizi.
Inkungu / Inkanda
- Umuuvwimi aamile mwi iyonde kuvwima _____.
inkanu / inkoma

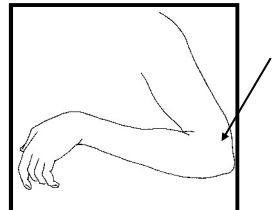
Herufi mpya: nch

inchiliizi
(hirizi)

avhamuchenche
(aina ya ndege)

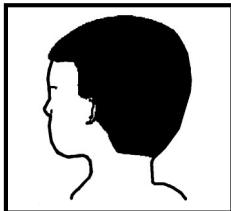
uluhonchi
(kiwiko cha mkono)

**Tafuta maneno
haya:**

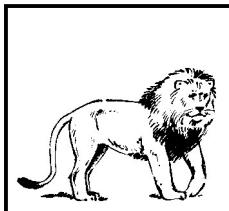
inchiliizi ✓
inchenche
inchemeho
inchololo
inchinji
inchelenje

i	n	c	h	i	l	i	i	z	i
k	c	b	a	n	p	m	u	l	d
o	n	i	n	c	h	i	n	j	i
h	i	n	c	h	e	n	c	h	e
i	s	t	b	e	d	c	w	z	y
k	p	o	e	m	c	f	g	h	p
i	n	c	h	e	l	e	n	j	e
d	c	k	o	h	m	n	a	z	v
i	n	c	h	o	l	o	l	o	p
p	k	s	o	y	d	v	u	m	s

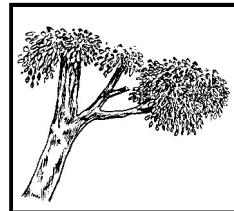
Herufi mpya: **ns**

insisi
(nywele)

insama
(simba)

insamba
(matawi)

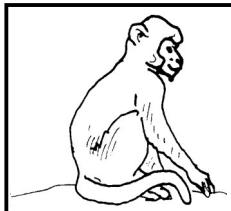
Jaza nafasi zilizo wazi kwa kuchagua neno moja kati ya hayo hapo chini:

- Insisi zikwimiilila mwi itwe, lwe ukulola inzoowe.
Insingo / Insisi
- Imbwaji yihadomoshela _____ zyi ikwi.
insoni / insamba
- Ishihomwa ishi shikubandushila ngati _____.
nsoholo / nsongwa

Herufi mpya: nt

umwantanda
(mwanamke)

intumbi
(nyani)

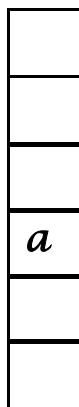

umuntu
(mtu)

Unganisha maneno ya Kiswahili na tafsiri yake kwa kuweka herufi katika kisanduku:

Kinyiha

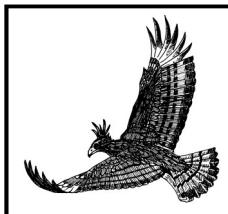
- umuntu
- ishintu
- intende
- intanda
- intipo
- ishinteeifu

Kiswahili

- a. upenu
- b. laana
- c. mtu
- d. kitu
- e. kwikwi
- f. kuku tetea

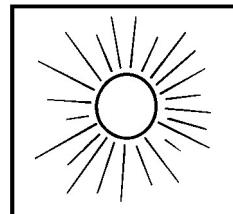
Herufi mpya: **vh**

ivhimba
(tai)

avhaana
(watoto)

izuvha
(jua)

Andika neno katika Kinyiha kwa kuweka herufi moja kwenye kila nafasi. Halafu, herufi zilizomo katika miraba zitakuwa neno la mwisho.

watu a v h **[a]** n t u

wezi — — — — — **[]** — — —

malaika — **[]** — — — — — — —

wasichana — — — — **[]** — — — —

tai — — — — — **[]**

safari — — — — — **[]** — —

makao — — — — — **[]** — —

watoto a — — — — —

5. Alama za mawimbi (toni):

Kinyiha ni lugha ya toni, yaani, mawimbi ya maneno yanasaidia kutofautisha maana mbali mbali. Kwa mfano, tukiandika **vhatelesile** kwa Kinyiha, maana yake siyo wazi. Je, maana ni ‘wamepika’ au ‘walipika’? Katika matamshi kuna tofauti ya mawimbi. Ikiwa na maana ‘wamepika’, wimbi la juu liko kwenye **si**, yaani, tunatamka **vhateleSile**. Ikiwa na maana ‘walipika’, wimbi la juu liko kwenye **vha**, yaani, tunatamka **VHAtelesile**. Tunaonyesha tofauti hii katika maandishi kwa njia ya kuweka alama juu ya irabu inayobeba wimbi la juu katika vitenzi vya wakati uliopita. Kwa mfano:

vhatelesile (wamepika)

amanyile (amejua)

vhaatelesile (walipika jana/juzi)

aamanyile (alijua jana/juzi)

vhátelesile (walipika zamani)

ámanyile (alijua zamani)

Unganisha maneno ya Kiswahili na tafsiri yake kwa kuweka herufi katika kisanduku:

Kinyiha

vhámanyile

vhamanyile

vhaamanyile

mwádiimile

álkiye

náliipo

vhajenzite

nálisite

<i>d</i>

Kiswahili

a. wamejua

b. nilichoka zamani

c. alikula zamani

d. walijua zamani

e. walijua jana/juzi

f. wametembea

g. mlichunga zamani

h. nilikuwepo zamani

6. Sasa umeshajifunza herufi zote za Kinyiha.

Tusome hadithi ifuatayo:

Uvhupafu

Isiku limo avhamwene vhavhili, iNzovu ni Nsama, vháali nu luseshelo. Uluseshelo ulwo lwáli lwa isiku lyoka. INzovu ni Nsama zihavhizya imbazu zyonti zine. Inkanu zyonti zihiiwva imbila. INzumbi yoope yihiivwa imbila iyo. Yihasiivha yihat, “Ntalishe kusogola kwa mwene iNzovu, indye inkwilane, inga pisinda insogole kwa mwene iNsama, kwope indye inkwilane.” Ileelo lwe iNzumbi yaafiha kwa mwene iNzovu, yihaaga avhamwawho vhavhungiine, vhakumutejeelezya umwene, vwe akuvhapanjila nu kuvhalingaanya imbaatiho izya luseshelo vwe kwe luvhe.”

Ahavhaliilizyo iho honti ivvakulya vihanunchilaga nkaani. INzumbi yihaaga ahavhaliilizyo hakutuuha, yihaamula yihat, “Inshimbile insogole indye kwa mwene iNsama. Inga pahaavha, pe ngalushe kwa mwene iNzovu, kwope indye.” Ileelo iNzumbi lwe yaafiha, kwa mwene iNsama yihaaga pe vhakumaliilizya ivvakulya. Yihanda kushimbila kugalusya kwa mwene iNzovu. Kwope yihaaga pe vhaalya, vhakuhombeesya.

INzumbi yihasimiilwa nkaani lwe yavipulumula vwonti. Ku vhupafu vhwakwe yávipulumuuye ivvakulya kwonti, yihavha ni nzala ahavhaliilizyo honti.

Internet:

Tayari, Wanyiha wamepata **tovuti** hii:

www.nyihalanguage.com

Utaweza kupata vitabu, vitu vya kusikiliza na vya kutazama kwa lugha ya Kinyiha ukiingia tovuti ya hapo juu! Kuna vitabu kwa watu wote, maandishi yaliyorekodiwa na video za kufurahisha. Karibuni sana!

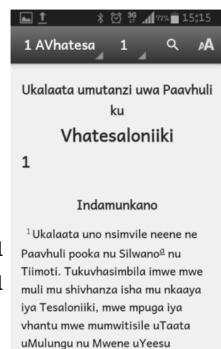
Simu:

Pia, **programu ya simu** inapatikana bure kwa ajili ya kusoma na kusikiliza Biblia katika lugha yako ya asili.

Ili kupata Neno la Mungu kuititia simu aina ya “Smart Phone” fuata hatua hizi, ni rahisi sana!

- Fungua **Google Play Store**
- Ingia katika sehemu ya **kutafuta au search**
- Ingiza maneno ya kutafuta programu inayoitwa mf. **Biblia katika Kinyiha**
- Bonyeza **install** kupakua programu kwenye simu yako

Baada ya kufanya hatua hizi chache, vitabu vya Biblia vitapatikana katika simu yako hata bila mtandao. Furahia!

**Programu hizi mbili zinapatikana katika lugha hizi:
Kibena, Kikinga, Kimalila, Kindali, Kinyakyusa, Kinyiha,
Kisafwa, Kisangu na Kivwanji**

Kama una maswali yoyote au unataka kununua vitabu au
kuhudhuria darasa la kusoma, wasiliana na ofisi ya huduma yetu.

Namba ya simu: 0765 246 233

TSH 500/=